

ÇİFT BAŞLI BALTANIN SEMBOLİK ANLAMI VE TEBER İLE OLAN İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Assessment on The Symbolic Meaning of The Double Head Ax and Its Relationship with The Teber

Doç. Dr. Muzaffer YILMAZ**

ÖZ

İnsanoğlunun en eski silahlarından ve taş devri icatlarından biri olan el baltası, yaklaşık 1.5 milyon yıllık bir geçmişe sahiptir. Fonksiyonelliklerinden ziyade, işlevlerinin ötesinde bir yapıma maksatları olan bu el baltaları, özellikle Demir Çağı'ndan itibaren yoğun bir sembolizm ihtiva ederek çift başlı bir formda yapılmaya-betimlenmeye başlamışlardır. Süreç içerisinde farklı uygarlık ve kültürlerde değişik örnekleri ortaya çıkan çift başlı balta, önce tanrıça, daha sonra tanrı ve kahraman silahı olarak geniş bir coğrafyada hem nesne hem de tezyini bir unsur olarak kullanım alanı bulmuştur. Bu çalışmada çift başlı balta, kutsal olgusunun, imgeden nesneye dönüşme sürecindeki önemli sembollerinden biri olarak ele alınmış, aynı zamanda özellikle Anadolu merkezli olarak, kültürlerarası etkileşimin de en önemli işaretlerinden-yansımalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu makale, ilk örnekleri Prehistorik dönemde görülmeye başlanan ve fakat eski dünyanın pek çok uygarlığında ve kültüründe farklı adlarla karşılaşılan çift başlı baltanın, gökyüzü ile olan ilişkisi ve sembolik kökeni üzerine yapılmış, sanat tarihi merkezli hermenötik ve fenomenolojik bir çalışmadır. Buna binaen metinde, çift başlı balta örneklerine ilişkin salt kataloglamaya dayalı deskriptif bir metodoloji tercih edilmemiştir. Farklı kültürlerdeki çift başlı balta örneklerine metinde sadece, nesnenin-formun görülme sıklığını ve yayılım alanını vurgulamak için yer verilmiştir. Ayrıca çift başlı baltanın Türk tasavvuf düşüncesi ve özellikle Bektaşî kültüründe özel bir yer ihtiva eden ve derviş çeyizi olarak tanımlanan teber ile olan bağlantısı da, makalede vurgulanan gökyüzü sembolizmi bağlamında, kurulmaya çalışılmıştır. Farklı kültürlerde farklı isimlerle görülen çift başlı baltanın, düalist bir anlayışa bağlı olarak ortaya çıkmış kutsal bir form-nesne-savaş aleti olarak yorumlandığı bu makale, genel hatlarıyla beş kısımdan müteşekkildir. *İlk Örnekler* kısmında, ilk balta örneklerinin ve formunun ortaya çıkışından, *Örnekleme* kısmında, farklı kültürlerdeki çift başlı balta örneklerine ve ilişkili olduğu olgulara değinilmiştir. *Sembolik Köken* adlı kısımda, çift başlı balta formunun gökyüzü ile olan ilişkisi gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. *Bektaşîlik ve Teber* adlı kısımda, bu gökyüzü merkezli bu sembolik dilin, tasavvuf düşüncesi Bektaşîlik inancı-olgusu özelinde, olgunun kendi pratikleriyle şekillenen boyutları ve teber ile olan bağlantısı üzerinde durulmuştur. *Değerlendirme ve Sonuç* kısmında konu özellikle, etkileşim ve dil-isim-anlam ilişkisi bağlamında bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak yorumlanmış ve çift başlı balta ile kültürlerarası etkileşim kavramı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kutsal, Sembolizm, Anadolu, Bektaşîlik, Teber.

ABSTRACT

The hand ax, one of the oldest weapons and stone age inventions of mankind, has a history of approximately 1.5 million years. These hand axes, which have a purpose of being made beyond their functions rather than their functionality, have started to be made-described in a double-headed form, containing an intense symbolism, especially since the Iron Age. The double-headed ax, of which different examples emerged in different civilizations and cultures in the process, has found use in a wide geography as both an object and an element of decoration, first as a goddess, then as a god and king-hero weapon. In this study, the double-headed ax was considered as one of the important symbols (symbols) of the sacred phenomenon in the process of transforming from an image to an object, and at the same time, it was evaluated as one of the most important signs-reflections in intercultural interaction, especially in Anatolia. This article is a hermeneutic and phenomenological study on the relationship and symbolic origin of the double-headed ax, the first examples of which began to be seen in the Prehistoric period, but encountered with different names in many civilizations and cultures of the ancient world. Accordingly, a descriptive methodology based on cataloging the double-headed ax samples was not preferred in the text. Examples of double-headed axes in different cultures are included in the text only to emphasize the incidence and spread of the object-form. In addition, the connection of the double-headed ax with

* Geliş tarihi: 18 Ocak 2022 - Kabul tarihi: 30 Kasım 2022
Yılmaz, Muzaffer. "Çift Başlı Baltanın Sembolik Anlamı ve Teber İle Olan İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Millî Folklor* 141 (Bahar 2024): 133-144

** Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Resim Bölümü, Konya/Türkiye, muzafferyilmaz@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3156-8582.

the halberd, which has a special place in Turkish mysticism and especially in Bektashi culture and is defined as the dervish dowry, has been tried to be established in the context of the symbolism emphasized in the article. This article consists of five parts. In the First section, the emergence of the first ax samples and its form, in the Sample section, the double-headed ax samples in different cultures and related cases are mentioned. Symbolic Origin section, the relationship of the double-headed ax form with the sky is tried to be justified. Bektashism and Teber section, this sky-centered symbolic language, in particular the Sufi thought Bektashi belief-phenomenon, the dimensions of the phenomenon shaped by its own practices and its connection with halberd are emphasized. In the evaluation and conclusion, the subject is interpreted with a holistic perspective, especially in the context of the relationship between language, name and meaning, and also, the concept of intercultural interaction with the double-headed ax is emphasized.

Key Words

Sacred, Anatolia, symbolism, Bektashi, Teber.

Giriş

Bu makale, sanat tarihi merkezli hermenötik ve fenomenolojik bir çalışmadır. Makalede, özellikle sanat tarihi disiplininde sıklıkla tercih edilen deskriptif bir metodoloji benimsenmemiştir. Bu açıdan makalede, kataloglamaya bağlı ve sadece somut verilerden hareketle yapılan saptamalara yer verilmemiştir. Bir başka ifadeyle çalışma böyle bir amacı gütmemiştir.

Bir nesne ve aynı zamanda sembol olarak çift başlı baltanın sembolik anlamının, gökyüzü ile olan ilişkisinin, farklı kültürlerdeki örneklerinin ve genel olarak tarikat, özel olarak ise Bektaşî kültüründe bir derviş çeyizi olarak kutsal kabul edilen teber ile olan bağlantısının ele alındığı bu makalede; öncelikle el baltasının doğuşundan ve farklı kültür-coğrafyalarda görülen çift başlı balta örneklerinden bahsedilmiştir. Akabinde, bu farklı örnek gruplarından hareketle formun sembolik anlamına ve Bektaşî kültüründeki teberle olan ilişkisine değinilmiş ve bir nesne olarak tebere ilişkin mevcut kutsiyetin, bu kadim evveliyat ve gökyüzü sembolizmi ile ilişkili olduğu iddia edilmiştir. Bu bağlantı makalede, daha öncede vurgulandığı gibi, hermenötikten ve fenomenolojiden istifade edilerek yapılmıştır. Bu nedenle *anlam* üzerine yapılan yorumlamalarda somut veri kaygısı doğrudan güdülmemiştir. Bu bölümlerin ardından gelen değerlendirme ve sonuç kısmında ise konu bütünüyle ele alınarak irdelenmiş ve genel hatları itibariyle iki temel soruya cevap aranmıştır.

İlk Örnekler

İlk el baltası, yaklaşık 1.5 yıl önce Homo Ergaster olarak adlandırılan tür zamanında ortaya çıkmıştır (Curtis 2017: 39). Bu tarihten itibaren Buzul Çağı insan toplulukları tarafından yoğun olarak (taştan) el baltaları yapıldığı ve kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu geniş zaman aralığı içerisindeki Aşölyen Kültürü dâhilinde, el baltası üretimi adeta bir endüstri haline gelmiştir (Klein 2013: 94,95). Geniş bir zaman aralığı içerisinde görülen bu çift taraflı Buzul Çağı el baltaları, daha çok damla-çekirdek formunda yapılmış objelerdi (Fotoğraf 1). Kohn ve Mithen ilginç bir yaklaşımla bu dönem el baltalarının cinsellik ve eş seçimi ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir (Kohn ve Mithen 1999: 519). El baltaları, gerek av, gerekse herhangi bir şeyi doğramak-yüzmek için hiç de fonksiyonel olmamalarıyla beraber, aynı zamanda yapımını herkesin gerçekleştiremeyeceği, teknik beceri-kabiliyet isteyen objelerdi. Dolayısıyla Kohn ve Mithen'e göre bu baltalar, onları yapan kişinin yetenekli ve hayatta kalabilme odaklı zeki gene sahip olduğunu göstermekteydi (Kohn ve Mithen 1999: 521). Binaenaleyh bu el baltaları, eş-partner seçimi sadinde kendilerini yapabienlere bir ayrıcalık-avantaj tanımaktaydı. Bu teoriye bağlı olarak el baltaları için, fonksiyonelliklerinin dışında, yapıldığı ve yaygın olarak kullanıldığı çağ-dönemler için, kadın ve erkek ilişkilerini biçimlendirici ve yönlendirici özel bir misyona da sahiptirler denebilir.

Örneklem

Minos Uygarlığında, özellikle uygarlığının Neopalatial (MÖ 1750-1500) döneminde, yoğun bir çift başlı balta kullanımı görülmektedir¹. Bu çift başlı balta örnekleri, Aşölyen kültüründekilerden farklı olarak, özellikle tezyini bir unsur olarak ve çok daha simetrik bir şekilde çift başlı olarak tasvir edilmişlerdir². Matthew Haysom Bronz Çağı'ndan itibaren görülen bu çift başlı balta tasvirlerinin kökenlerinin gökyüzü ve doğurganlık ile ilintili olduğunu ve aslında bir ana tanrıça ve üstün yaratıcı imajını temsil ettiğini belirtmektedir (Haysom 2010: 37). Joseph Campbell ise Minos Uygarlığında görülen çift başlı baltayı doğrudan Ana Tanrıça Kültü ile ilişkilendirmekte ve doğum ile ölüm arasında bir ilişkinin tezahürü olduğunu iddia etmektedir (Campbell 2020: 91). Eski Avrupa sanatına ilişkin alternatif ve kıymetli çalışmalarıyla tanınan Maria Gimbutas ise bu çift başlı baltaların, ana tanrıçanın ölüm-yeniden doğuş misyonuna bağlı olarak, ana tanrıçanın bizatihi tecellisi olduğunu ifade etmektedir (Gimbutas 1991: 273). *Ana tanrıça kültü* egemenliğindeki Minos Uygarlığı sanatında bu nedenle çift başlı balta tasvirlerini yoğun olarak görmek mümkündür (Fotoğraf 2,3). Gimbutas ayrıca, bu formun kökenin kelebek tasvirleri olduğunu ve Neolitik Dönem Avrupa sanatında da benzer tasvirlerin, yine ana tanrıça simgesi olarak kullanıldığını belirtmektedir (Gimbutas 1999: 135).

Minos Uygarlığı ile ilişkili olan çift başlı balta sembolüne, bir ritüelin parçası-tamamlayıcısı olarak, Yunan yarımadasında ve Batı Ege'de de sıklıkla rastlanmaktadır³. Kutsal olgusu dâhilinde, pek çok farklı inanç sistemindeki tanrı ve tanrıçaların çeşitli sembolik anlamlar ihtiva eden araç-gereçleri ve silahları vardır. Yunan panteonunun baş tanrısı Zeus ise çift başlı balta (labris) ile özdeşleştirilmiştir (Rouse 1901: 268). Ayrıca Zeus'un en bilinen simgelerinin başında şimşek gelmektedir. Bu minvalde, çift başlı balta ve şimşek üzerine bir bağlantının olması muhtemeldir. Nitekim Hyde Clarke, Prehistorik Dönem silah adları üzerine yaptığı çalışmasında, savaş aletlerinin isimleri ve filoloji arasında bir ilişki kurmaya çalışmış ve baltanın bu bağlamda şimşek ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Clarke 1877: 149). Konunun etimolojik boyutu ile ilgili araştırma yapanlardan William Henry Denham Rouse'da, bir çift başlı balta olan labrisin Zeus ile ilişkili olduğunu belirtmekte ve Zeus'a adanan antik kent Labranda'nın (Fotoğraf 4) adının bu savaş aletinden geldiğini ifade etmektedir (Rouse 1901: 272). İlginç bir şekilde, Anadolu'daki bazı Zeus heykel ve kabartmalarında Zeus'un dişil bir imajla, adeta çift cinsiyetli olarak tasvir edildiği görülmektedir (Büyüközer ve Büyüközer 2020: 76). Tasvire, Minos-Labris-Tanrıça/Yunan-Labris-Zeus(Tanrı) ekseninde bakıldığında, çift başlı baltanın dişil enerjiden eril enerjiye geçiş süreciyle ilişkili olarak, feminen Zeus tasvirlerine kaynaklık etmesi kuvvetle muhtemeldir (Fotoğraf 5).

Minos ve akabinde gelişen Yunan Uygarlığı dâhilinde yoğun bir kullanım alanı bulan çift balta tasvirleri, özellikle gök-şimşek ilişkisi bağlamında pek çok farklı uygarlık ve kültürde de görülmektedir.

Vajra, Hinduizm'deki en önemli sembollerden biri olup yıldırım-şimşek anlamına gelmektedir (Guenon ve Evola 2003: 63). Pek çok tanrının elinde tuttuğu iki uçlu bir silah olan vajranın, aynı zamanda balta şeklinde de tasvir edildiği örnekleri de mevcuttur (Fotoğraf 6).

Babilonya Yaratılış Mitosuna göre Marduk, canavar Tiamat'ı öldürmek için ona meydan okur. Tüm tanrıların desteğini alan Marduk tanrılar tarafından silahlandırılırken eline bir şimşek de verilir (Hooke 2020: 54). Marduk'un Tiamat ile mücadelesini anlatan pek çok betimlemede bu şimşek, çift başlı bir balta şeklinde tasvir edilmiştir (Fotoğraf 7).

Mısır mitolojisindeki en önemli tanrıçalardan biri olan Hathor, doğum, bereket ve aşk tanrıçasıdır. Hathor Mısır mitolojisinde, boğa-inek ile ilişkilendirilerek boynuzlu olarak betimlenmiştir (Budge 1904: 203). Bu tasvirler ilave olarak, Hathor'un hanedanlık öncesi döneme ait olan ve Hathor Haçı olarak tanımlanan kabartmasında bir çift başlı balta vurgusu da görülmektedir (MacGillivray 2012: 125). Sirius takımyıldızı ile de irtibatlandırılan bu tasvirin, hem bir tanrıça hem de gökyüzü ile ilişkili olması dikkat çekicidir (Fotoğraf 8). Bu durum, Minos ve Mısır uygarlıkları arasındaki yakınlık ile açıklanabilir.

Teşup, Hitit Mitolojisi'nde gökyüzünün kralı, Hatti ülkelerinin beyi, tanrıların en büyüğü ve fırtına tanrısı olarak zikredilir (Karağuz 2015: 46). Pek çok tasvirde bir elinde Marduk'un şimşegine benzeyen bir nesne olan Teşup'un, diğer elinde çift başlı balta tuttuğu tasvirleri de bulunmaktadır (Fotoğraf 9).

Gök ve şimşek ile ilişkilendirilen ve elinde bir silah tutan diğer bir tanrı ise Thor'dur. Çift başlı baltanın bir türü olarak kabul edilebilecek bir çekiç tutan Thor⁴, farklı kültürlerde elinde çift başlı balta tutan tanrıların İskandinav Mitolojisi'ndeki bir muadili olarak kabul edilebilir (Fotoğraf 10). İskandinav Mitolojisi'nde tanrı olmasının yanında bir kahraman imajı da olan ve bu bakımdan Herakles (Herkül) ile benzerlikler arz eden Thor'un çekici ayrıca, kuzey Avrupa'da görülen ve koruyucu vasfı da olan T formulu amuletlerin de kökenidir⁵.

Sembolik Köken

Çift başlı balta, gökyüzü ile irtibatlı figürlerin (tanrılar, tanrıçalar ve kahramanlar) ellerinde taşıdıkları-kullandıkları kutsal bir nesne ve savaş aletidir. Farklı coğrafya ve kültürlerdeki örneklerinden önce tanrıça, daha sonra işe şimşek-yıldırım ile bağlantılı olarak tanrı ve kahraman ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklı kökenlerin hepsinin ortak özelliği ise doğrudan gökyüzü ile ilişkili olması ve düalist bir yapıyı bünyelerinde barındırmalarıdır. Bu düalist yapı; gökyüzü-yeryüzü, dişil-eril, soyut-somut, seküler-tinsel, gibi olgu ve kavramlar ile de pekâlâ ilintilenebilir. Baltanın çift taraflı olmasında da bu düalist yapının etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Gimbutas, ana tanrıça olgusu ile ilişkili çift balta tasvirlerinin kökenini kelebek formu ile ilişkilendirirse de, anaerki yapıdan ataerki sürece geçişte gökyüzü merkezli başka bir referans noktasının aranması (ya da bir başka ifadeyle ataerki yapıya evrilme sonrasında başka köken arayışı ihtiyacının hissedilmesi) zaruretinin oluşabilme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bu sürecin kendisi, özü itibarıyla bir sanat eserini meydana getiren en önemli özelliklerden biri olan temsil-taklit ile doğrudan ilişkilidir. Sanatta temsil-taklit, dünyevi ve hayali deneyimlerin, (imgelem-muhayyile yardımıyla) taklidinin yapılması olarak tanımlanabilir. Bu açıdan, soyut olan kutsal bir olgunun, temsilinin-taklidinin yapılması⁶, bir başka ifadeyle bir fenomenin (nesnenin) meydana getirilmesi, sanatın misyonu açısından son derece normaldir⁷.

Bu kertede Orion Takım Yıldızı üzerinde bir yorum denemesi yapmak mümkündür. Orion, Yunan Mitolojisinde Poseidon'un oğlu olarak kabul edilir. *Büyük Avcı* olarak adlandırılan Orion, tanrıça Artemis'e tecavüze yeltendiği için Artemis tarafından vazifelenen bir akrep tarafından topuğundan sokularak öldürülmüş, bunun üzerine akrep bir takımyıldızla dönüştürülmüş ve Orion da onunla aynı kaderi paylaşmıştır (Grimal 2007: 565). Orion aynı zamanda Yunan edebiyatının en önemli kutsal metinlerinden biri olan Homeros'un *Odysseia*'sında da geçmekte ve dev, güçlü, yakışıklı biri olarak zikredilmektedir (Homeros 2001: 161, 168). Orion Takımyıldızı ayrıca Mısır Mitolojisi özelinde de

özel bir öneme sahiptir. Giza kutsal alanındaki tapınakların konumlandırılmasında belirleyici olan takımyıldız, Mısır mitolojisinde Osiris ile özdeşleştirilmektedir (Bauval ve Gilbert 1994: 95). Dolayısıyla antik dönem Mısır'ı için Orion, bir bakıma bir tanrı olarak Osiris'in gökyüzündeki simgesi olarak kabul edilmekteydi. Mitolojik açıdan oldukça önemli bir takımyıldız olan Orion, özellikle Yunan Mitolojisi'ndeki konumundan dolayı bir avcı şeklinde sıklıkla tasvir edilmiştir (Çizim 1).

Görüldüğü üzere Orion Takımyıldızı, astrolojik vasıflarının yanında, mitolojik olarak ayrıca insanoğlunun muhayyilesini besleyen önemli referanslardan biri olarak ziyadesiyle önemlidir. Dolayısıyla bu yönüyle çift başlı baltanın ataerkil bir mahiyet kazanmasında, Orion Takımyıldızının şekli bir referans noktası olabilir. Zira ayakta, elinde bir yay tutan avcı olarak sıkça betimlenen takımyıldızın gövde kısmı, aynı zamanda bir çift başlı balta imajını da çağrıştırmaktadır (Fotoğraf 11/Çizim 2). Çift başlı baltanın evrimi ve sanattaki taklit-temsil bahsi düşünüldüğünde, insanoğlunun böyle bir bağıntıyı kurabilmesi (kesin olmamakla birlikte) olanaksız değildir.

Bektaşilik ve Teber

Bektaşilik, 13-15. yüzyıllar arasında Anadolu'da neşet etmiş heteredoks karakterli tarikatlardan biridir. Burada ifade edilen heteredoks tabirini; daha çok göçebe Türkmen halk grupları arasında yayılan daha esnek ve sentezci bir halk İslam'ı olarak tanımlamak mümkündür⁸. İster heteredoks isterse heterojen olsun, Ortaçağ Anadolu'sunda ortaya çıkmış olan Bektaşiliğin, özellikle menkıbelerindeki motiflerden ve sembollerden hareketle, senkretik bir yapı arz ettiğini ve bünyesinde Şamanizm, Gök Tanrı İnancı, Maniheizm, Zerdüşçülük ve Budizm'in izlerini taşıdığını söylemek mümkündür⁹ (Ocak 2018: 55). Bununla birlikte Bektaşilikteki sentezci yapının süreç odaklı olarak geliştiğini ve önce 14. yüzyılda Ahiliğin, daha sonra 15. yüzyılda Hurufiliğin ve 16. yüzyılda Safevi Şiiliğinin etkisiyle biçimlendiğini belirtmek gerekmektedir (Melikoff 2011: 21).

Tüm bu tespitlerden hareketle denilebilir ki; bu yaklaşık üç yüz yıllık bir süre zarfında, özellikle Hurufilik ve Safevi Şiiliğinin etkisiyle, Hz. Ali merkezli anthoromorfik inanç modelini ve Orta Asya merkezli ritüel ve uygulamalar bütününe Bektaşilik özelinde görmek ve deneyimlemek mümkündür. Binaenaley Hz. Ali'nin gökyüzü-yeryüzü ilişkisi dâhilinde bir insan-tanrı olarak tanımlandığı pek çok anlatı, deyiş, nefes, motif ve ritüel, 16. yüzyıl sonrası Bektaşî repertuarında hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir. Bu anlatıların en kutsallarının başında geleni ise şüphesiz, Hz. Muhammed'in Miraç sırasında yaşadığına inanılan *Kırkların Cemi* hadisesidir. Anlatıya göre Hz. Muhammed miraç yolunda önce bir aslanla karşılaşır, aslanın ağzına yüzük koyarak ondan kurtulur ve göğe yükselip yeryüzüne indikten sonra ise dönüş yolunda bir eve giderek, orada Hz. Ali'nin başkanlık ettiği ve bazı kerametler gösterdiği bir toplantıya katılır¹⁰.

Bu anlatı (menkıbe-hikâye-mit vs.) dışında, evvelce zikredildiği üzere pek çok Bektaşî deyiş ve nefesinde de bu kutsallığın emareleri görülmektedir. Çorumlu Sefil Ali'ye ait olan bir nefeste şöyle bir dördlük bulunmaktadır:

Şah-ı merdan cuşa geldi sırrı aşikar eyledi

Yağmuru yağdıran menem diye Ömer'e söyledi

Ol dem şimlek yalabidi yedi sema gürledi

Hem sakidir hem bakidir Nur-i Rahman'ın Ali¹¹

Ayrıca Alevi-Bektaşî kültürü¹² dâhilinde Hz. Ali'ye atfedilen pek çok sıfat ve lakabında gökyüzü ve güneş ile ilgili olması dikkat çekicidir¹³. Arslan, turna, koç bunların başlıcalarıdır (Melikoff 2014: 80).

Görüldüğü üzere Bektaşilik içerisinde, Anadolu'da neşet etmiş hiçbir tarikatta görülmeyecek boyutta yoğun bir sembolizm mevcuttur. Şüphesiz bu durum daha geniş bir

perspektiften bakıldığında, yukarıda izah edilmeye çalışılan Bektaşiliğin senkretik yapıyla doğrudan ilişkilidir. Bu sembolik dil, kendini anlatı, şiir, nefes, unvan ve lakaplarda göstermekle birlikte, aynı zamanda somut Bektaşî kültürünün ve ikonografisinin de nüvesini oluşturmaktadır.

Yahyâ Agâh b. Sâlih el-İstanbulî Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm adlı eserinde; teber, nize, harbe ve sancağın derviş çeyizi olduğunu, teber ile nizenin Resullullah'ın ashabından Hassan b. Sabbit'in sünneti olduğunu ve peygamberin kendisine nereye giderse git yanında bu nizeyi taşı dediğini, bu peygamber emrini de en çok uygulayanların başında Hz. Ali'nin geldiğini ifade etmektedir¹⁴ (Yahyâ Agâh 2003: 223). Teberin bir derviş çeyizi olduğuna dair benzer ifadeyi, *Derviş Çeyizi* adlı özel eserinde Yahyâ Agâh Efendi'den alıntı yaparak Nurhan Atasoy'da zikretmiştir (Atasoy 2005: 257). Bununla beraber, bir derviş çeyizi olarak kullanılan teber (ve onun bir değişik versiyonu olan nize) özellikle Bektaşilik'te kutsal olarak kabul edilmiş ve yoğun bir kullanım alanı bulmuştur¹⁵. Bunda, Ebu Müslim-i Horasani efsanesinin etkisi büyük olup, teber intikam-öç simgesi ve bir kahraman imajının unsuru olarak Bektaşî geleneğinde özel bir yer edinmiştir (De Jong 2014: 278).

8. yüzyılda yaşamış olan Ebu Müslim-i Horasani, Emevilerden Abbasilere geçen hilafette etkin bir rol oynamış ve Anadolu Türk halkı arasında da oldukça popüler olmuş bir kahraman olarak kabul edilir (Yıldız, 1994: 199). Bir epik edebiyat türü olarak Türkçe ve Farsça çok sayıda el yazması olan Ebu Müslim Horasani anlatılarında, gerek coğrafya gerekse dönemin sosyo-kültürel özellikleri gereği bir *Ahi* vurgusunun yoğun olarak işlendiği görülmektedir. Anadolu'da, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasından sonra, değişen siyasi konjonktüre bağlı olarak ahilerin yetkinliklerini kaybetmesinin ardından, mensuplarının özellikle Bektaşilere sığınmasının akabinde, Ebu Müslim Horasani kültü, Bektaşî Edebiyatı'nın da bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Melikoff 2012: 62). Anlatıya göre Ebu Müslim Horasani, bir gün rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Emevilerden hanesinin intikamını alması için kendisini vazifelendirmesine istinaden silahı olmadığını söyleyen Ebu Müslim'e bir balta gösteren Hz. Muhammed, bunun aynısını dövdürmesini söyler (Melikoff 2012: 104-105). Anlatının devamında baltayı dövdüren Ebu Müslim'in intikam yolunda yaptığı pek çok kahramanlıkta baltadan istifade ettiği görülmektedir¹⁶.

John Kingsley Birge, *Bektashi Order and Dervishes* isimli kitabında, teberin Osmanlılar Döneminde Bektaşilerce kullanılan bir savaş aleti olduğunu, fakat son yıllarda (20. yüzyıl) sadece dekoratif bir imge olarak tercih edildiğini belirtmektedir (Birge 1937: 236). Birge kitabında ayrıca, bir tekke duvarında gördüğü betimlemenin reproduksiyonuna da yer vermiştir. Reproduksiyonda *Hak, Muhammed ve Ali* isimleri yazmakla birlikte, Ali diğer isimlerde daha büyük tutulmuş ve hak yazısının iki tarafı teber şeklinde resmedilmiştir (Fotoğraf 12).

Dolayısıyla genel bir değerlendirme yapılacak olursa teber, Bektaşilikte kutsal kabul edilmesinin yanında, hem bir savaş-sefer silahı olarak tekke mensuplarınca kullanılmış, hem de aynı zamanda, özellikle Osmanlı Dönemi'nde¹⁷, tekke sanatı dâhilinde pek çok kalemişinde ve tezhipli hat levha üzerinde bir motif olarak tercih edilmiştir (Fotoğraf 13-16).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu örneklere ve metnin genelindeki ifadelerle binaen yapılan değerlendirmeler ışığında, aslında iki temel soruya iki temel cevap aranabilir:

- 1- Çift başlı balta ve gökyüzü arasında bir kutsal ilişki var mıdır, kutsallığı bir değişim ve dönüşüm yaşamış mıdır ve bunda dilin-sözlü anlatımın bir etkisi var mıdır?

2- Teber başta Bektaşilik olmak üzere çeşitli tarikatlarda kutsal bir derviş çeyizidir ve fakat bu kutsallığın, kendisinden önceki sürece ait çift başlı balta örnekleriyle bir ilişkisi olabilir mi?

1- Denilebilir ki, çift başlı balta önce doğum-ölüm, varlık-yokluk ilişkisi dâhilinde ana tanrıça kültü ile ilişkili bir tasvir olarak, daha sonra ise ataerkil bir yapıya evrilerek, şimşek-yıldırım ile irtibatlı bir tanrı-kahraman silahı olarak (her iki durumda da düalist bir yapı arz ederek) ortaya çıkmış-evrimleşmiştir.

Elde edilen verilen ışığında, bir nesne olarak çift başlı baltanın öncelikle bir silah olarak kutsallaşması, aslında dil ile nesneye yüklenen yeni mana ile ilişkilidir. Ernst Cassirer, *Dil ve Mit* adlı eserinde, konuyla alakalı olarak şöyle bir ifadede bulunur:

Teknik başarı alanında artan dolayım aletlerin icadında ve kullanımında görülebilir. Ancak burada, yine, gözlemlenebilir ki insan, bir aleti kullanıma geçirir geçirmez, (kendisinin yaptığı besbelli aleti) salt bir insan yapımı olarak görmektense kendine ait güçlerle donanmış başlı başına bir varlık olarak görür. Bu alet o kişinin istenci ile yönetilmek yerine kişinin istencinin bağlı olacağı, kişinin kendisini tabi hissettiği ve dinsel bir tapımın törenleri ile tapındığı bir tanrı ya da diamon haline gelir (Cassirer, 2018: 70).

Dolayısıyla nesneye dil (isim) ile yüklenen anlam, onu artık başka bir *aşkın şeyin*, (kutsalın) parçası yapmaktadır. İsmi (dilin) anlamı değiştirebilme gücüne en güzel örnek, Ortadoğu geleneğinde peygamber-kral gibi kutsal figürlerin isim alma-isimlerinin değişimi fenomenidir. Örneğin Yusuf'un babası Yakub'un ismi, tanrı el ile güreştikten sonra, el ile güreşen anlamına gelen Yisrael olmuştur (Toprak 2019: 356)¹⁸. Yani yeryüzü insanı, gökyüzünün kutsalının ismi ile kutsal bir pozisyona, dil-isim ile evrilmiştir. Tüm bu anlatımlardan hareketle vakıya çift başlı balta özelinde yaklaşıldığında; Gökyüzünün kutsalına (tanrıya, tanrıçaya vs.) ait bir şeye-nesneye sahip olmak, nihayetinde bizatihi kutsalın (tanrının, tanrıçanın vs.) vasıflarıyla kuşanmak ve hatta onunla eşdeğer olmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, mitolojik-efsanevi kahramanların ellerinde tuttukları tüm silahlar, başta çift başlı balta olmak üzere, bu kurgu ile ilişkilendirilmelidir¹⁹. Bu çıkarımlardan hareketle denebilir ki; bir bakıma elinde çift başlı baltayı tutan figür, her kim olursa olsun, dil (sözcük) ile o nesneye yüklediği aşkın anlam (tinsel boyut) itibarıyla (artık) alelade bir savaş aletini değil, kutsal bir silahı tutmakta ve hatta kozmik olarak o silaha sahip olanın yeryüzündeki yansıması-simgesi-temsilcisi olmaktadır²⁰. Dolayısıyla çift taraflı olan silahın bir tarafı *gökyüzünü-soyutu* diğer yüzü ise *yeryüzünü-somutu* simgelemektedir. Bu durum teber içinde geçerlidir.

2- Bununla beraber Bektaşilik özelinde teber, bir kahraman olarak Ebu Müslim Horasani ve dolaylı olarak Hz. Ali ilişkilendirilmektedir. Hz. Ali'nin de gökyüzü ile ilişkilendirilen antropomorfik bir kimliğe sahip olduğu düşünüldüğünde, gökyüzü sembolizmi ve teber arasında yine dolaylı bir ilişki kurulabilir²¹.

Tüm bunlara ilave olarak Bektaşiliğin bir kültürlerarası etkileşim ile teberi, öncü örnekleri farklı kültürlerde görülen bir çift başlı balta olarak kutsallaştırmış olması da mümkündür. *Bakire doğum, yemeklerin çoğalması, ölüleri diriltme* gibi, Hristiyanlık, Yahudilik ve pagan dinlerle ilişkili çeşitli fenomenlerin ve motiflerin Bektaşi menkıbelerinde kimlik ve biçim değiştirerek yer alması²², ya da Alevi-Bektaşi kültüründeki *dede* kurumunun isminin Hristiyan heterodoksizmin bir parçası olan Bogomilizm'deki önder-kâmil anlamına gelen ve anlamı büyükbaba olan *did-djado*'dan geldiğine dair araştırmaların olması (Kaygusuz 2004: 140), bu görüşü destekler mahiyette kanıtlardır²³. Dilde, davranışlarda ve ritüelde olan bu etkileşimin, imge-nesne ilişkisi dâhilinde kültürel hayatta olmaması şüphesiz kaçınılmazdır.

Dolayısıyla tüm bu benzerliklerden hareketle; Bektaşilikte kutsal olan fakat kaynaklarda nedenleri bilimsel temellere oturtulamayan teberi; pek çok kültürde farklı adlarla da karşılaşılan ve gökyüzü ile ilişkili kutsal bir silah olan çift başlı baltanın, Bektaşilikteki karşılığı-uzantısı olarak yorumlamak ve bağıntılamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında ayrıca teber tasavvuftaki *zû'l-vechey*n olgusu dâhilinde, iki tarafa bakan-iki tarafı görebilen insan-ı kâmilin aslında bir simgesel karşılığı olarak vücut bulmuş bir savaş aleti olarak, ideali hedefleyen dervişlerce kullanım önceliği bulmuştur da denebilir²⁴. Bir nesne olarak teber bu yönüyle, kendisinden önceki uygarlıklar-kültürlerdeki çift başlı baltaların misyonunu da devam ettirmiştir. Nitekim bu düşünce paralelinde, Rene Guenon ve Julius Evola, çift başlı baltanın *âlemin kutbu* olgusu ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Guenon ve Evola 2003: 62).

Sonuç olarak denilebilir ki, 1.5 milyon yıl öncesinde ortaya çıkan, sonrasındaki yüz binlerce yıl boyunca kullanılan, özellikle Acheulean Kültürü dâhilinde özel bir yer edinen ve Buzul Çağı'nda erkekler için bir seçim sebebi olan çift başlı balta, yüz binlerce yıllık süre zarfında geçirdiği değişim, dönüşüm, evrim ve özellikle gökyüzü sembolizmi gibi eklentilerle, önce tanrıçanın, sonra tanrının (tanrıların) simgesi-silahı akabinde bir kahraman-temsili simgesi-nesnesine dönüşmüş ve İslam kültüründe de teber ile (ve varyasyonları) olarak benzer misyonun bir devamcısı olarak vücut bulmuştur.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Haysom MÖ 1750-1500 arasına tarihlenen bu tasvirlerdeki benzerliklerden hareketle, vurgulanmak istenen ortak düşüncenin; savaş ve tarım-bereket ile ilişkili olabileceğini ancak kesin konuşmanın da tam olarak mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bkz. Matthew Haysom (2010). "The Double-Axe: A Contextual Approach To The Understanding Of A Cretan Symbol In The Neopalatial Period", Oxford Journal of Archaeology, Vol.29(1), s.50, 51.
2. Damla-çekiş formu taşların bir sapla birleştirilmesiyle iki uçlu olarak biçimlenen Buzul Çağı örneklerinin de, simetrik olmasalar da, aslında özü gereği çift başlı bir formda oldukları söylenebilir.
3. Aliğa/İzmir'de yer alan Tisna Antik Kenti'nde bir sunu çukurunda bulunan ve kazıma tekniğinde yapılmış çok sayıda sapı olmayan çift başlı balta tasviri bu konuda oldukça dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Erdan ve Barış Gür (2020). "About the Double-Axe (Labrys)/Butterfly Symbols in an Offering Pit in Tisna", Anadolu Araştırmaları, S:23, s.71-89.
4. Çekiç, çift tarafı olması; şimşek-gökyüzü ile irtibatlı olması, sapının bulunması ve formu ile boyutları itibarıyla bu makale özelinde çift başlı baltanın bir versiyonu olarak kabul edilerek yorumlanmıştır. Nitekim Zeus'un elinde tuttuğu labris tasvirlerinden bazıları da çekiçe benzemektedir.
5. Kahramanın elinde tuttuğu savaş silahı motifi bağlamında; çift başlı baltayı, Mithra'nın bıçağını, Zervan Akarana'nın esasını aynı perspektifte yorumlamak mümkündür. Konu hakkında bkz. Joseph Campbell (2016). Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri III, (Çev.Kudret Emiroğlu), İstanbul: İslık Yayınları, s.467-469.
6. Bu temsil-taklit, aynı zamanda nesneyi bir fenomen haline de getirmektedir. Fenomen kavramı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte, soyutlan somuta geçiş sürecinde fenomeni, bir tecelli-yansıma unsuru olarak kabul etmek mümkündür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Michael Lewis ve Tanja Staehler (2020). Fenomenoloji, (Çev.Osman B. Kaplan, Mehmet Demirhan vd.), Ankara: Fol Kitap.
7. Elbette, temsil-taklit, çağdaş sanatın temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmeyebilir. Ancak bu makalede ele alınan dönem ve kültürler için temsil-taklit, sanat eserinin oluşum sürecinde oldukça önemlidir. Sanatta temsil-taklit ve diğer belirleyiciler için bkz: Noel Karrol (2012). Sanat Felsefesi, (Çev.Güliz Korkmaz Tirkeş), Ankara: Ütopya Yayınları, s.55-160; Nejat Bozkurt (2014). Sanat ve Estetik Kuramları, Bursa: Sentez Yayıncılık, s.101-131 Denis Dutton (2017). Sanat İçgüdüğü, (Çev.Murat Turan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.63-72.
8. Bu tanımları ilk olarak Fuad Köprülü münferit çalışmalarında zikretmiştir. Ahmet Yaşar Ocak ve İrene Melikoff gibi araştırmacılar benzer bir anlayışı sürdürmüşler, Rıza Yıldırım ise içerisinde Bektaşiliğin de bulunduğu heteredoks İslam yerine heterojen İslam tabirinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bkz. Rıza Yıldırım (2019). Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları,

- s.17-45. Bektaşilik, ortadoksi ve heterodoksi meselesinin tarihsel seyri için ayrıca bkz. Cengiz Gündoğdu (2009). "Hacı Bektaş-i Veli Bektâşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar", Dini Araştırmalar, C:12(33), s.47-61.
9. Bu Asya-Anadolu ilişkisi bağlamında Roux Anadolu'daki (Barak Baba, Baba İshak, Baba İlyas gibi) Türkmen babalarının (tarikât önder-kahramanlarının), adeta birer büyücü rahip olarak eski şamanların mirasçıları olduklarını belirtmektedir Bkz. Roux 2021: 48.
 10. Kırkların Cemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Cafer-i Sıddık (2018). Buyruk, (Haz.Fuad Bozkurt), İstanbul: Salon Yayınları, s.16-22.
 11. Nefesin tamamında Ali'ye tanrısal bir güç atfeden pek çok ibare bulunmaktadır. Sefil Ali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çevik (2007). Aşık Sefil Ali Hayatı ve Değişleri, Çorum: Lider Matbaacılık. Bektaşî ve Alevî nefesleri için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı (2010). Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul: İnkılap Yayınları; Sadettin Nüzhet Ergun (2017). Bektaşî Şairleri ve Nefesleri 19. Yüzyıla Kadar, Ankara: Çolpan Kitap.
 12. Burada vurgulanan pek çok anlayışı Alevîler arasında da görmek mümkündür. Bununla beraber teber, bir nesne ve süsleme unsuru olarak Bektaşîlik özelinde bir önem ihtiva etmektedir.
 13. Hayvan sembolizmi ve gökyüzü ilişkisi için bkz. Ertuğrul Danık (2004). "Alevî-Bektaşî Mitolojisinde Aslanla Binenler, Yılanlı Kamçı Yapanlar ve Duvar Yürütenler", Alevilik, (Haz.İsmail Engin ve Havva Engin), İstanbul: Kitap Yayınevi, s.101-123; Nermin Öztürk (2014). Kutsalın Değişen Yüzü Aslanlı Tanrıçalardan Aslanlı Erenlere, Konya: İdeal Usta Yayınları; Mehmet Temizkan (2014). "Türk Kültüründe ve Alevî-Bektaşî İnançında Turna", Milli Folklor, S:101, s.162-170.
 14. Bu hadisin erken dönem kaynaklarında yer alıyor olması ya da sonraki süreçte dâhil olmuş olması, metnin varmaya çalıştığı çıkarımlar ve sonuçlar için bir anlam taşımamaktadır. Önemli olan nesne ve sembol olarak varlığıdır. Hassan b. Sabbit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı (1997). "Hassan b. Sabbit", TDV İslam Ansiklopedisi, C:16, Ankara, s.399-402.
 15. Bu durum teberin diğer tarikatlarda kullanılmadığı ya da muteber olmadığı anlamına kesinlikle gelmez. Ancak; Anadolu'daki tarikatlarda içerisindedir Bektaşîlik ile Mevlevîliğin, maddî kültür varlığı bakımından diğer tüm tarikatlardan ayrıldığı da bir gerçektir. Müze olan her iki tarikatin dergâhları, sergilenen eserleri ve depoları, buna bir delildir. Bu bağlamda denilebilir ki, sanat tarihi değeri olan maddî kültür varlığına sahip yegâne iki tarikât; Bektaşîlik ve Mevlevîlik'tir. Zira Bektaşî Kültürü envanterinde teber ve nize gibi çok sayıda çift başlı baltaların bulunması, bu konuda kataloglamaya bağlı çeşitli çalışmaların yapılmasına bile neden olmuştur.
 16. Ayrıntılı bilgi için bkz. İrene Melikoff (2012). Türk-İran Epik Geleneği İçerisinde Horosan Teberdarı Ebu Müslim, (Çev.Armağan Sarı), Ankara: Elips Kitap, s.104-113.
 17. Osmanlı Dönemi'nde kökleri II. Mahmud'a kadar uzanan ve varlığını 19. yüzyıla kadar sürdürmüş bir baltacılar-teberdârân ocağı da bulunmaktaydı. Farklı dönemlerde ve farklı saraylarda çeşitlilik göstererek, Teberdârân-ı Sarây-ı Atık ya da Teberdârân-ı Hâssa (Zülüflü Baltacılar) gibi isimler alan organizasyon(lar) hakkında, bu makalede vurgulanan çift başlı balta ve kutsal olgusu ilişkisi dâhilinde bir oluşum prensibine sahip olmadıkları ve devlet nezdinde oluşturulmuş resmi bir organizasyonlar oldukları için, ayrıntıya girilmemiştir. Bir başka ifadeyle baltanın orudaki (resmî) kullanımı değil, tekke sanatı dâhilindeki, bir bakıma sivil ve anlam boyutu daha baskın kullanımı merkeze alınmıştır. Teberin-baltanın Osmanlı Devleti'ndeki kullanımı ve ilgili kurumlar için bkz. Abdülkadir Özcan (1992). "Baltacılar", TDV İslam Ansiklopedisi, C:5, s.34-35; Ferruh Toruk (2006). "Topkapı Sarayında Zülüflü Baltacılar Koğuşu", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C:6, s.167-188.
 18. Bu fenomen şüphesiz sadece Yakub ile sınırlı değildir. Konu hakkında ayrıntılı için bkz. Mehmet Sait Toprak (2019). "Yûsuf Peygamber Adına Dâir Etimolojik-Etiyolojik Bir Araştırma", Toplum Bilimleri Dergisi, C:27, s.353-383.
 19. Nitekim Odysseus'a Kalypso, yapacağı gemi için kutsal bir çift başlı balta verilmiştir: ...Bir büyük balta verdi ona, tam avcuna uygun, iki ağzı bilenmiş, tunç bir balta... (Homeros 2001: 76).
 20. James David Lewis-Williams Mağaradaki Zihin adlı eserinde, Afrikalı bir yerlinin, bir kaya resmindeki boğa antilobuna eliyle dokunduğunda, eğer iyi biriye, oraya hapis hayvanın gücünün o insana geçtiğine inandığını belirtmiştir (Williams 2020: 149). Ayrıca, Osmanlı sultanlarının Hz. Muhammed'e ait kutsal emanetleri muhafaza etmesi hatta bazılarını seferlere götürmesi ve özel durumlarda onları giymesi-kuşanması, benzer bir teamülün ürünü olarak aynı perspektifte değerlendirilebilir. Osmanlı sultanları ve kutsal emanetler için bkz. Christiane Gruber (2020). Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım, (Çev.Erdem Gökyaran), İstanbul: YKY, s.13-99.
 21. Bu ilişkiler ağı, deskriptif metodolojiye bağlı somut veriler üzerine kurulmamıştır. Zaten bu perspektiften bakıldığında somut verilere ulaşmak mümkün de değildir. Bu kerte, bir fenomen olarak çift başlı baltanın teber ile olan ilişkisi, yorumbilimsel bir metodolojiye bağlı olarak, sanat eserlerinden ve mitolojik verilerden hareketle kurulmuştur.
 22. Bu ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğrul Danık (2006). Öteki Tanrılar Alevî-Bektaşî Mitolojisi, İstanbul: İmge Yayınları.

23. Alevî-Bektaşî kültüründe yer alan dedelik kurumunun Orta Asya'da, eski Türk inancındaki ata-bab-baba-evliya geleneği ile de ilişki olduğuna dair de çeşitli çalışmalar vardır. Bu nokta da dikkat çekici olan, eski Türk inancındaki ata-bab-baba-evliya geleneğinde, gökyüzü ile dolaylıda olsa bir ilişkisinin olmasıdır. Eski Türk inancındaki ata-bab-baba-evliya geleneği için bkz. İsmet Çetin (2007). "Türk Kültüründe Bab (Baba) Ata Geleneği", *Millî Folklor Dergisi*, C:49(76), s.70-75.
24. Zülfişkar da bu bağlamda teberle aynı anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilebilir. Konu hakkında bkz. Mahmut Erol Kılıç (2011). *Anadolu'nun Ruhü: Tasavvuf, Felsefe, Siyaset Konuşmaları*, İstanbul: Sufi Kitap, s.10-30.

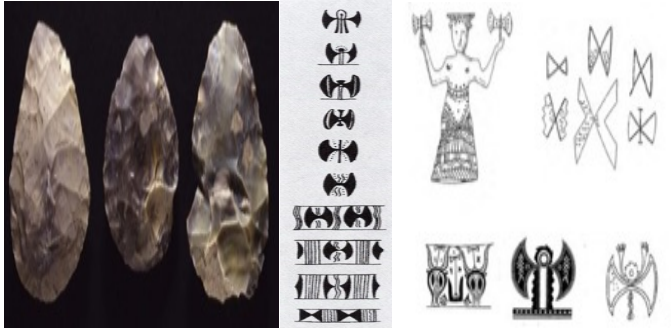
KAYNAKÇA

- Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarihî Giyim Kuşam Tarihi*, İstanbul: İBB Yayınları, 2005.
- Aydın, Mustafa. "Sembolden İşaretsel Düşüncenin Dönüşümü", *Sosyoloji Dîvanı*, C:8, Konya, (2017): 31-41.
- Bauval, Robert ve Gilbert, Adrian. *The Orion Mystery*, New York: Crown Publishers, 1994.
- Birge, K., John. *Bektashi Order and Dervishes*, USA: Hartford Seminary Press, 1937.
- Bozkurt, Nejat. *Sanat ve Estetik Kuramları*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Budge, E., A., Wallis. *The Gods Of The Egyptians*, London: Printed By Gilbert And Rivington, Ltd. St. John's House, Cleekwell, E.C., 1904.
- Büyüköz, Aytekin ve Büyüköz, G., Zeliha. "Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda Bulunan Bronz Bir Heykelciğin İkonografisi Üzerine Değerlendirme", *Lycus Dergisi*, S:1, (2020): 69-86.
- Campbell, Joseph. *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri III*, (çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul: Isık Yayınları, (2016): 467-469.
- _____. *Tanrıçalar ve Tanrıçaların Dönüşümleri*, (çev. Nur Küçük), İthaki Yayınları: İstanbul, 2020.
- Cassirer, Ernst. *Dil ve Mit*, (çev. Onur Kazgan), İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.
- Clarke, Hyde. "On Prehistoric Names Of Weapon", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol:6, (1877): 142-149.
- Curtis, Gregory, *Mağara Ressamları*, (çev. Hilal Dikmen), İstanbul: Redingot Kitap, 2017.
- Çetin, İsmet "Türk Kültüründe Bab (Baba) Ata Geleneği", *Millî Folklor Dergisi*, C:49(76), (2007): 70-75.
- Çevik, Mehmet. *Aşık Sefîlî Ali Hayatı ve Değişleri*, Çorum: Lider Matbaacılık, 2007.
- Danık, Ertuğrul. "Alevî-Bektaşî Mitolojisinde Aslana Binenler, Yılanlı Kamçı Yapanlar ve Duvar Yürütenler" *Alevilik*, (haz. İsmail Engin ve Havva Engin), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2004): 101-123.
- _____. *Öteki Tanrılar Alevî-Bektaşî Mitolojisi*, İstanbul: İmge Yayınları, 2006.
- De Jong, Frederick. "Bektaşîlik İkonografisi", *Tarihten Teolojîye İslam İnançlarında Hz. Ali*, (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: TTK Yayınları, (2014): 265-296.
- Dutton, Denis. *Sanat İlgüdüğü*, (çev. Murat Turan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Elmalı, Hüseyin. "Hassan b. Sabbit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:16, Ankara, (1997): 399-402.
- Erdoğan, Emre ve Gür, Barış. "About the Double-Axe (Labrys)/Butterfly Symbols in an Offering Pit in Tisna", *Anadolu Araştırmaları*, S:23, (2020): 71-89.
- Ergun, N., Sadettin. *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri 19. Yüzyıla Kadar*, Ankara: Çolpan Kitap, 2017.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2010.
- Grimal, Pierre. *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (çev. Azra Erhat), İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2007.
- Gruber, Christiane. *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, (çev. Erdem Gökyaran), İstanbul: YKY, 2020.
- Guenon, Rene ve Evola Julius. *Savaş Metafizigi ve Sembolik Silahlar*, (çev. Atilla Ataman, Mustafa Tahralı vd.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Guenon, Rene. *Dikey ve Yatay Boyutların Sembolizmi*, (çev. Fevzi Topaçoğlu), İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Gimbutas, Maria. *The Language of Goddess*, New York: HarperCollins Publish, 1991.
- _____. *The Living Goddesses*, Los Angeles: University of California Press, 1999.
- Gündoğdu, Cengiz. "Hacı Bektaş-î Veli Bektaşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar", *Dini Araştırmalar*, C:12(33), (2009): 47-61.
- Haysom, Matthew. "The Double-Axe: A Contextual Approach To The Understanding Of A Cretan Symbol In The Neopalatial Period", *Oxford Journal of Archaeology*, Vol.29(1), (2010): 35-55.
- Hooke, H., Samuel. *Ortaoğu Mitolojisi*, (çev. Alaeddin Şenel), İstanbul: İmge Kitabevi, 2020.
- Homeros. *Odysseia*, (Çev. Özlem Yılmaz), Ankara: Yurt Yayınları, 2001.
- İmam Cafer-i Sıddık. *Buyruk*, (haz. Fuad Bozkurt), İstanbul: Salon Yayınları, 2018.
- Karağuz, Güngör. *Hittit Mitolojisi*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Karrol, Noel. *Sanat Felsefesi*, (çev. Güliz Korkmaz Tirkeş), Ankara: Ütopya Yayınları, 2012.
- Kaygusuz, İsmail. "Hristiyan Heterodoksizmi (Paulikianizm-Bogomilizm-Katharizm) ve Alevî İnanıcındaki Kalıntıları", *Alevilik*, (Haz. İsmail Engin ve Havva Engin), İstanbul: Kitap Yayınevi, (2004): 137-152.
- Kılıç, E., Mahmut. *Anadolu'nun Ruhü: Tasavvuf, Felsefe, Siyaset Konuşmaları*, İstanbul: Sufi Kitap, (2011): 10-30.
- Klein, Richard. "Hominin dispersals in the Old World", *In The Human Past: World Prehistory & the Development of Human Societies*, (ed. Scarre, C.), London: Thames & Hudson Press, (2013): 84-123.
- Kohn, Marek ve Mithen, Steven. "Handaxes: Products Of Sexual Selection", *Antiquity*, Vol:73, (1999): 518-526.
- Lewis, Michael ve Staehler, Tanja. *Fenomenoloji*, (çev. Osman B. Kaplan, Mehmet Demirhan vd.), Ankara: Fol Kitap, 2020.
- Lewis-Williams, J., David. *Mağaradaki Zihin*, (çev. Tolga Esmer), İstanbul: YKY, 2020.

- MacGillivray, J. Alexander. "The Minoan Double Axe Goddess and Her Astral Realm". *Athanasia: The Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze Age and the Early Iron Age*, (eds. Ch. Stampolidis, A. Kanta, A. Giannikouri), Rhodes: University of Crete Press, (2012): 115-126.
- Melikoff, İrene. *Kırkların Cemi'nde*, (çev. Turan Alptekin), İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- _____. *Türk-Iran Epik Geleneği İçerisinde Horosan Teberdarı Ebu Müslim*, (çev. Armağan Sarı), Ankara: Elips Kitap, 2012.
- _____. "Bektaşî-Alevilerde Hz. Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: TTK Yayınları, (2014): 77-98.
- Ocak, Y., Ahmet. *Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Özcan, Abdülkadir. "Baltacılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:5, Ankara, (1992): 34-35.

- Öztürk, Nermin. *Kutsalın Değişen Yüzü Aslanlı Tanrıçalardan Aslanlı Erenlere*, Konya: İdeal Usta Yayınları, 2014.
- Rouse, H., D., William. "The Double Axe And The Labyrinth", *Hellenic Studies*, Vol.21, (1901): 268-274.
- Roux, P., Jean. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Temizkan, Mehmet. "Türk Kültüründe ve Alevi-Bektaşî İncasında Turna", *Milli Folklor*, C:13(101), (2014): 162-170.
- Toprak, S., Mehmet. "Yüsuf Peygamber Adına Dâir Etimolojik-Etiyolojik Bir Araştırma", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C:27, (2019): 353-383.
- Toruk, Ferruh. "Topkapı Sarayında Zülüflü Baltacılar Koğuşu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C:6, (2006): 167-188.
- Yahya Ağâh B. Salih el İstanbuli, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (çev. Ülker Aytekin), İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2003.
- Yıldız, D., Hakkı. "Ebu Müslim-i Horasani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:10, Ankara, (1994): 197-199.
- Yıldırım, Rıza. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşîliğin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

EKLER

Fotoğraf 1: Aşölyen Kültürü El Baltaları, MÖ (Yaklaşık) 500.000, 12-14,5 cm. (R. Corbey, A. Jagich, K. Vaesen, ve M. Collard)
Fotoğraf 2: Minos Uygarlığına Ait Çift Başlı Balta Örnekleri, MÖ 1.400-1300, (M. Gimbutas)
Fotoğraf 3: Minos Uygarlığına Ait Faklı Çift Başlı Balta ve Kelebek Tasvirleri (M. Gimbutas)

Fotoğraf 4: Zeus Labraundos, Gümüş Sikke, MÖ 377-353, (<https://explore.psl.eu/fr>), Erişim Tarihi:15.12.2021
Fotoğraf 5: Zeus Labraundos Mylasa Kabartması Çizimi, Tarihsiz, (Z. Gider Büyükozer-A. Büyükozer)
Fotoğraf 6: Vajra, Bronz, MS 618-907, (MET Museum), Erişim Tarihi:18.12.2021

Fotoğraf 7: Marduk ve Tiamat, Rölyef, MÖ 9. Yüzyıl, British Museum, (wikipedia), Erişim Tarihi:18.12.2021

Fotoğraf 8: Hathor Haçı, Kabartma, Mısır Uygarlığı Hanedanlık Öncesi Dönem, (J. A. MacGillivray)

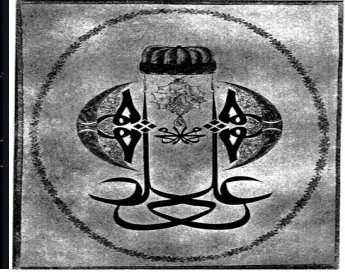
Fotoğraf 9: Teşup, Rölyef, MÖ 8-9. Yüzyıl, (S. H. Hook)

Fotoğraf 10: Thor Tasviri, Minyatür, 18. Yüzyıl, The Árni Magnússon Institute, (wikipedia), Erişim Tarihi:18.12.2021

Fotoğraf 11: Orion ve Diğer Takımyıldızlar, (space.com), Erişim Tarihi:18.12.2021

Fotoğraf 12: Teber Formu, Ali, Muhammed ve Hak İstifi, Celi Sülüs Kalemîşi, Tarihsiz, (J. Kingsley Birge)

Fotoğraf 13: Teber, Madeni, Tarihsiz, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Müzesi (N. Çevrimli)

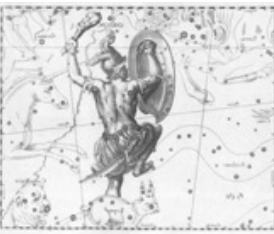
Fotoğraf 14: Teber, Madeni, Tarihsiz, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Müzesi

Fotoğraf 15: Teber Tasvirli Tezhipli Hat Levha, Tarihsiz, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Müzesi

Fotoğraf 16: Kabzası Teber Şeklinde Bir Silah, Osmanlı Dönemi, Konya Etnografya Müzesi

Çizim 1: Orion Takım Yıldızı Çizimi, Johannes Hevelius , 1690, (Wikipedia), Erişim Tarihi:18.11.2021

Çizim 2: Orion Takımyıldızı Şematik Çizim